

Kyllä-küll-gal-alkuisista sananlaskuista

MATTI KUUSI

Kansanrunousarkiston sananlaskukortistosta on löydettävissä kolmisensataatuhatta kansankielistä virkettä kahden hakusanansa sekä niihin kumpaankin liittyvien ristiviitekorttien avulla. Kielentutkijat tuskin ovat yleisesti keksineet tämän 1820-luvulta 1950-luvulle ulottuvan kopioaineiston tarjoamia työnsäästömahdollisuuksia. Haravoin havaintoesimerkeiksi kymmenen toisiinsa (ehkäpä myös kunnianarvoiseen fennougristi-kollegaani) liittyvää sananlaskutoisintoa.

1. Työ tekijäänsä kiittää. Tuulos 1943
2. Tyä tekjätäs laitta. Muurla 1914
3. Kyl tyä opetta. Mynämäki 1910
4. Työ tekijänsä tuntee. Punkaharju 1936
5. Kyllä tekevä tyänsä löytää. Kuhmalahti 1935
6. Kyl tekjäll ain tyät oh. Kaarina 1938
7. Onha työtä tekevälä, ruokoo syöväälä. Juva 1898
8. Työtä tekiellä on, tekemättömällä ei mitään. Suomussalmi 1935
9. Tekijält ei lopu työ. Metsäpirtti 1894
10. Ei uni lopu makkaajalt eikä tyä tekijält eikä leipä syäjält. Elimäki 1910

Virittäjässä 1963 esittelemäni rakenneanalyttisen termistön mukaan kyseessä on sananlaskuvariaabelien pesye, jossa samaa invarianttiydintä *työ* : *tekijä* käytetään vaihtelevien ideain ja lausekuvioiden elementtinä. Merkittävä osa perinteellisistä lausekiteytymistä nojaa juuri tällaisiin sana- tai tarkoitepareihin: mielen ja kielen, miehen ja naisen, rikkaan ja köyhän, suuren ja pienen rahayksikön jne. oppositiokenttiin.

Työn ja sen tekijän, tekijän ja hänen työnsä suhdetta sananparret luonnehtivat kymmenillä eri predikaattiverbeillä: ei lopu, ei puutu, ei ole taakaksi, etsii, hakee, kiittää, laittaa, löytää, neuvoo, piisaa, puoltaa, riittää, saa, tahtoo, tapajaa, tarvitsee, tietää, tuntee, vaatii, vastaa, tulee käteen, tuo terveiset, on likinnä, on näköinen. X haisee, näyttää tai paistaa Y:lleen, tulee

Y:hynsä, tai suhde ilmaistaan vain genetiivillä tai paikallissijalla tai relatiivi- tai temporaalirakenteella: työn kun näkee, niin tekijän tuntee.

Viisi ensimmäistä esimerkkiä ovat konformisia variaabeleja. Yhteisen työ—tekijä-invarianssiytimen lisäksi niillä on yhteinen formula: (*kyllä*) *subjekti objetin(sa) predikoi*. Kun niillä kuitenkin on konformisissa puitteissaan jokaisella eri idea ja käyttöala, analyttikko sijoittaa ne eri sananlaskutyyppeihin.

Sen sijaan esimerkit 5—10 kehittelevät eri formuloita soveltaen samasta työ—tekijä-ytimeistä siinä määrin synonyymiset väittämät, että ne voi väljästi tulkita saman sananlaskutyypin toisinnoksi.

Idean ymmärtämiselle välttämättömien ydinelementtien lisäksi esimerkeissä 7, 8 ja 10 näkyy paralleelielementtejä, jotka joko laventavat sananlaskun käyttöalaa (7 ja 10) tai painottavat sen sanomaa (8).

Konformista esimerkkiryhmää 1—5 näyttäisivät redaktiotunnuksina luonnehtivan kiinteähkö sanajärjestys subjekti—objekti—predikaatti sekä (3. esimerkissä latentiksi jäävän) objektin omistusliite.

Erytystä huomiota vaatii adverbi *kyllä* esimerkkien 3, 5 ja 6 alussa. Onko kyseessä samantapainen tilannekohtaiseen improvisointiin kuuluva täyteelementti kuin 6. esimerkin »ain» tai 7. esimerkin liite »-ha» predikaatin jatkona? Vai ilmaiseeko sana jotakin merkitsevää ja sitä käyttäville sananlaskuille tunnusomaista?

Henrik Florinuksen 1702 painetussa aakkosellisessa kokoelmassa *kyllä*-alkuisia sananlaskuja on 64, Jaakko Juteinin »Walituissa Suomalaisten Sanan Laskuissa» (1818) 41, Elias Lönnrotin 1842 julkaistussa kokoelmassa 232. *Kyllä*-alkuisten osuus siis vaihtelee 3 ja 4 prosentin välillä. »Vanhan kansan sananlaskuviisaudessa» 1953 julkaistuista noin 5 060 vanhasta sananparsityypistä 237 (4,7 %) tunnetaan ainakin yhtenä *kyllä*-alkuisena toisintona, ja koko 11 000-toisintoisesta Turun paloa varhemmasta aineistosta 394 eli 3,6 % on *kyllä*-alkuisia.

Jos selaa Kansanrunousarkiston korttipinoja, huomaa merkittäviä eroja näköjään samanrakenteisten sananlaskutyyppeiden kesken ja toisaalta saman sananlaskun *kyllä*-alkuisten ja muiden toisintojen alueellisessa hajonnassa. Mistä esimerkiksi selittyy, että »*Kyllä* työ tekijänsä neuvoo» on selvästi yleisempi kuin »*Työ* tekijänsä neuvoo», kun taas »*Työ* tekijäänsä kiittää» on 54 toisintona merkitty muistiin kaikkialta Suomesta mutta »*Kyllä* työ tekijäänsä kiittää» vain kolmesta Länsi-Suomen pitäjältä?

Seuraavassa kymmenen yleissuomalaista sananlaskua, joiden toisintoja on arkistoitu lähes kaikkialta nyky-Suomen perinnealueilta. Kaikista niistä on kehitelty sekä *kyllä*-alkuisia että muita variaatioita. Luettelen tutkimani sananlaskut suhteellisesti *kyllä*-alkuisimmista alkaen; vinoviiva erottaa *kyllä*-

Kyllä-küll-gal-alkuisista sananlaskuista

alkuisten ja muiden toisintojen kokonaislukumäärät. Sulkeissa ovat vastaavat frekvenssiluvut Turun paloa edeltävältä ajalta.

1. Kyllä routa porsaan kotiin ajaa. 216/45 (6/3)
2. Kyllä mäki velkansa maksaa. 92/27 (1/0)
3. Kyllä reki varsan neuvoo. 85/31 (2/6)
4. Kyllä sopu sijaa antaa. 138/59 (8/1)
5. Kyllä maalla viisaita, kun merellä vahinko sattuu. 140/95 (8/4)
6. Kyllä työ tekijänsä neuvoo. 82/67 (2/3)
7. Kyllä aika tavaran kaupitsee. 81/69 (2/2)
8. Vakka kantensa valitsee. 121/142 (1/4)
9. Nälkä opettaa lappalaisen ampumaan (tms.). 57/72 (0/10)
10. Ois oksan ottajia, kun ois kuusen kaatajia. 53/87 (1/1)

Kymmenen sananlaskun kyllä-alkuisten / muiden toisintojen frekvenssit perinnealueittain jaoteltuina:

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Yht.
<i>Alue</i>											
<i>a</i>	9/2	2/0	8/2	23/3	20/0	3/1	—	17/13	16/2	—	98/23
<i>b</i>	45/2	8/1	14/3	29/6	31/0	13/6	8/4	19/18	2/10	1/0	170/50
<i>c</i>	4/1	3/1	0/2	4/3	9/0	3/2	1/7	2/5	0/3	—	26/18
<i>d</i>	23/5	12/1	7/0	14/3	14/1	3/4	8/6	11/25	5/4	7/1	104/50
<i>e</i>	18/1	9/0	5/0	8/0	5/0	7/4	7/0	5/2	4/2	11/1	79/10
<i>f</i>	15/3	10/1	6/2	9/2	9/13	8/3	12/11	8/6	2/2	13/6	92/49
<i>g</i>	28/3	16/4	6/5	8/5	6/12	12/6	10/4	11/15	6/5	12/23	115/82
<i>h</i>	31/4	6/1	1/2	9/13	12/24	10/13	6/15	7/21	5/12	3/32	90/137
<i>iqr</i>	0/5	2/3	1/2	1/4	1/15	—	0/4	0/3	1/2	0/5	6/43
<i>j</i>	7/12	5/10	2/2	3/3	1/15	1/8	4/11	2/12	2/7	2/11	29/91
<i>k</i>	11/1	6/0	22/3	22/8	23/0	11/6	15/4	25/3	10/12	—	145/37
<i>l</i>	7/0	4/1	7/2	1/2	5/3	8/2	3/1	5/5	0/2	0/1	40/19
<i>m</i>	4/1	5/2	2/3	2/3	0/4	1/4	2/3	3/0	—	0/3	19/23
<i>no</i>	8/2	3/1	3/1	1/3	2/0	1/3	1/2	3/6	2/0	1/0	25/18
<i>p</i>	1/2	0/1	1/0	—	—	—	0/1	—	0/1	1/1	3/6
<i>s</i>	1/0	1/0	—	2/1	0/5	0/1	1/1	1/3	0/4	0/1	6/16
<i>x</i>	4/1	—	0/2	2/0	2/3	1/4	3/1	2/5	2/4	2/2	18/22

Aineiston 1 759 toisinnosta kyllä-alkuisia on yhteensä 1 065 eli 60,5 %. Niukkimmin niitä on kielialueen itälaidalla: Raja-Karjalan (i), Aunuksen (q) ja Tverin Karjalan (r) alueella keskimäärin 12,2 %, ¹ Pohjois-Karjalassa (j) 24,2 %, Inkerissä (s) 27,3 %, Vienassa (p) 33,3 %, Etelä-Karjalassa (h) 39,6

¹ Kyllikki Harjun kartografisessa opintotyössä oli vuonna 1966 aineistona mm. 129 sananlaskujen 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ja 8 rajakarjalaista (i-alueen) toisintoa Kansanrunousarkistosta ja Karjalan kielen sanakirjan kokoelmista. Niistä vain 12 eli 9,3 % oli kyllä-alkuisia. (Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen sidos S 181.)

%, Kainuussa (m) 45,2 % sekä paikantamattomissa tallenteissa (x) 45,0 %. Runsainta kyllä-alkuisuus on Länsi-Suomessa: Pohjois-Hämeessä (e) 88,4 %, Varsinais-Suomessa (a) 81,0 %, Etelä-Pohjanmaalla (k) 79,7 %, Satakunnassa (b) 77,3 %, Pohjois-Pohjanmaalla (l) 67,8 % ja Etelä-Hämeessä (d) 67,5 %. Väilivöhykkeenä ovat Etelä-Savo (f) 65,2 %, Uusimaa (c) 59,1 %, Pohjois-Savo (g) 58,4 % ja Lappi (n) ynnä Länsipohja (o) 58,1 %.²

Vaihtelu ei ole yksistään aluekohtaista. Taulukosta näkyy, miten ironissävyyiset sananlaskut 5. ja 10. poikkeavat lännessä poikkeuksellisen jyrkästi ja yhdenmukaisesti kyllä-alkuiseen, idässä verbialkuiseen suuntaan. Sen sijaan Satakunta, Uusimaa ja Häme (bcde) viljelevät kyllä-alkua epätavallisen säästeliäästi sananlaskuissa 8. (37/50) ja 9. (11/9), ja kiintoisaa on panna merkille, että juuri näissä kahdessa kyllä-pitoisuus näyttäisi olleen ennen Turun paloa vähäisempää kuin muissa kahdeksassa tutkitussa sananlaskussa: 9. 0/10. 8. 1/4. 3. 2/6. 6. 2/3. 10. 1/1. 7. 2/2. 1. 6/3. 5. 8/4. 4. 8/1. 2. 1/0.

Kiistatonta kuitenkin on, että kyllä-alkuistumisen yleispaine on ollut lännessä olennaisesti vahvempi kuin idässä. Se olisi todennettavissa myös tutkimalla sananlaskuja, joissa kyllä-alku on aniharvinainen ja todennäköisesti myöhäinen. »Vahinko tulee viisaallekin» on tavattu kyllä-alkuisena Pyhärannasta ja Siikaisista, samoin »Työ kiittää tekijäänsä» Muurlasta, Tamme- lasta ja Laihialta sekä 330-toisintoinen »Räkänokasta mies tulee» Hinnerjoelta, Perniöstä, Vihdistä, Kylmäkoskelta, Orivedeltä, Ruovedeltä, Vilppu- lasta, Laihialta ynnä (vuonna 1954!) Antrean siirtoväeltä.

Vastaavasti melkein säännöllisesti kyllä-alkuisena tunnetaan yleissuomalainen sananlasku, joka Länsi-Suomessa toteaa maailman tai maailman tahkon laahaavan (mänttäävän, nuijivan, masaavan, hierovan, höyläävän), Itä-Suomessa taas maailman rannan neuvovan (opettavan, tasaavan, kuluttavan). Edellisen kohdalla ainoa havaitsemani poikkeus on Tammelan »Maailman tahko laahaa». »Maailman ranta» on vailla kyllä-alkua Kuopiossa: »Se tuo mualiman ranta neuvoo, jos ei muuta niin hiljoo kävelemään», samoin myös Joutsenossa, Rautalammilla ja Iissä.

Aarni Toivanen käsitteli 1958 opintotutkielmassaan »erästä sananparsien itäsuomalaisista erikoispiirrettä», nimittäin *-han ~ -hän* -lisäkettä. Sanakirjäsäätiön itäsuomalaisista keräelmistä lisäke löytyi keskimäärin joka kymme-

² Aluejako periytyy Kaarle Krohnin nuoruusajoilta eikä kovinkaan hyvin vastaa nykyistä käsitystä murre- ja heimorajoista, mutta Kansanrunousarkiston vakiintuneena tietopohjana se ei ole hevin muutettavissa. Kartta, josta perinnealueiden rajat ilmenevät, on julkaistu mm. Antti Aarneen satutyypiluettelossa (FFC 5 s. XVI), Suomen kansankulttuurin kartaston 1. osassa s. 16 sekä opasvihkosessa Arkiston avain (1984).

nennestä sananparresta, kun taas lännessä vastaava frekvenssi vaihteli 0:sta 5:een prosenttiin. (Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen sidos S 66.)

Tuntuu siltä, että kyllä-alku yleensä vahventaa, *-han* ~ *-hän* -lisäke pehmentää sananparren viestiä. »On», »Onhan», »On sitä», »Onhan sitä», »On niitä», »Onhan niitä maalla viisaita» toistuu 5. esimerkkisananlaskun alkuna 68 toisinnossa: niistä 18 on Etelä-Karjalasta, 14 Pohjois-Karjalasta, 12 Pohjois-Savosta, 11 Etelä-Savosta, 4 Kainuusta, 4 Inkeristä, 3 Pohjois-Pohjanmaalta, 1 Raja-Karjalasta ja 1 Etelä-Hämeestä. Välivyöhykkeellä lisäkkeet ja spesies-pronomini näyttävät usein kiintyvän nimenomaan kyllä-adverbin yhteyteen: »Kylläpä hän se työ tekijänsä neuvo» (Ol. Pyhäjärvi).

Pekka Hakamies osoitti väitöskirjassaan (s. 244–247), että kieltosana *ei* sijoittuu Länsi-Suomessa paljon useammin sananlaskun alkuun (»Ei köyhyys ole ilo kellekään») kuin sen keskelle, kun taas savokarjalaisella alueella kieltosana venäjän sanajärjestyksen mukaisesti hakeutuu yleensä keskelle (»Köyhyys ei ole ilo kellekään»). Hänen arvelunsa, että myös kyllä-alkuisuus on tyypillistä länsisuomalaiselle sananparsistolle, on osoittautunut paikkansapitäväksi. »Ei» ja »kyllä» korostuvat lännessä selvästi vahvemmin kuin idässä.

Vaikutelma itäsuomalaisen puheen lupsakkuudesta ja länsisuomalaisten kannanottojen jyrkkyydestä nojanee osalta tällaisiin tilkesana- ja sanajärjestysvalintoihin.

Karjalan kielen sanakirjasta ilmenee, että myönnytystä ilmaiseva tai väitettä tehostava lauseenalkuinen 'kyllä' on vianalainen kielenpiirre; etelämpänä dominoi kylläisyyden, rikkauden, runsauden merkitys. Raija Koponen päättelee opintotutkielmassa »Myönteinen ja kielteinen vastaus karjalassa ja lyydissä» (1967, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos), että kyllä-adverbia on karjalan kielessä pidettävä suomalaisena lainasanana.

Inkerisheimon sananlaskuperinteen luotettavimmassa lähteessä, J. Lukkarisen 1909 Soikkolasta tuomissa noin 300 sananparressa on seitsemän kyllä-alkuista, numerot 297, 351, 447, 480, 501, 559 ja 567. Kahdessa tapauksessa runomitta paljastaa kyllä-sanan sekundaariksi: (Kyllä) vanhakin valehtelee; (Kyllä) porsaasta sika tulee, varsasta hyvä hevonen. Kahdesti 'kyllä' näyttää jo alun perin kuuluvan kalevalasäkeeseen: Kyllä huntu huolta tuopi, lakki lausetta vetää; Kyll tuo varis varhain vaakuu ennen muita lintuloja. Viides on yhteiskarjalainen sananlasku: Kyllä hätä panee sudenpojan ulvoamaan; kyllä-alkuisena se tavattaneen vain Soikkolassa (vrt. KS 6669, PS 409). Loput kaksi ovat suomalaistyyppisiä: Kyllä vanha tapa tallella kestää; Kyllä vestäjä lastuja löytää.

Kun kyllä-alkuisuus havaitakseni on täysin tuntematon vatjan samoin

kuin lyydin sananlaskuissa, arvelisin formulan lainautuneen inkeröiden niin kuin karjalaistenkin sananparsistoon suomalaisilta.

Entä Virossa? Jotain kertoo jo se, että F. J. Wiedemannin »Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten» (1876) sisältää 72 Küll- tai Küläp-alkuista sananlaskua (3,6 % kaikista), mutta M. J. Eisenin »Eesti wanadsõnad» (1914) vain 18 (0,9 %).

Tilastoimistani kymmenestä yleissuomalaisesta kyllä-sananlaskusta viisi näyttää tyyten puuttuvan Virosta. 5. sananlasku on lainautunut Koillis-Viroon mutta valautunut siellä Kui-siis-formulaan (EV 5268, 6721). Myöskään 8. sananlasku ei koskaan esiinny kyllä-alkuisena. Vanhan yleisvirolaisen »Kuida vakk, nõnda kaas» -redaktion (EV 13230) rinnalle on Suomesta levinnyt vain Kuusalussa tavattava »Vakk ise kanne valib» (EV 13232) ja laajemmalti pohjoisrannikolla tunnettu »Igal pütil oma kaan» (EV 9392). 3. sananlaskulla ja etelävirolaisella »Iim õppes inimese, raske koorm hobese» (EV 1980) tuskin on suoraa geneettistä yhteyttä.

Jäljelle jäävät 6. ja 9. sananlasku, jotka Suomenlahden molemmin puolin tähdentävät työn, nälän ja hädän merkitystä ihmisen oppimiselle ja osaamiselle. Virossa ne ovat eriytyneet lukuisiksi alatyypeiksi tai paikallisredaktioiksi (EV 12547–12548; 1743–1744, 1762, 1790–1792, 7693, 7710, 7782, 8693), joiden kyllä-pitoisuudessa on kiintoisaa vaihtelua. Niinpä 6. sananlaskun lähin vastine, 35-toisintoinen »Töö õpetab tegijat» (EV 12548) alkaa vain kahdesti küll-küläp-adverbilla. Sen sijaan »Küll häda sandi lugema õpetab» (EV 1791) on kuudesti kyllä-alkuinen, kymmenesti subjektialkuinen. Kaikista 6. ja 9. sananlaskun 128 virolaistoisinnosta 33 (25,8 %) on kylä-alkuisia. Pohjoisessa, Viru- ja Harjumaalla kyllä-alkuisuus on tämän suppean aineiston osalta noin 50 %, Pärnumaalla ja Viljannissa 25 %, Saaremaalla ja Setumaalla 0 %.

Virolaisen sananlaskuston kyllä-alkuisinta äärtä edustaa »Küll ilm õpetab» (EV 2000–2001), jonka toisintoaineistossa kyllä-alkuisia on lähes 90 % (103/115). Poikkeamia on varsinkin kaakossa: Tartu-, Võru- ja Setumaalla. Toisaalta voi panna merkille, että Florinuksen sananlaskun »Kyllä härkä händäns tarvitze, ellei ennen nin kesällä» kyllä-alkuiset virolaisvastineet paikantuvat nimenomaan Setu- ja Võrumaalle (EV 1865).

E. A. Tunkelo pohdiskeli Virittäjässä 1945 s. 612–615 kyllä-sanan tehtäviä 1) myöntävänä vastauksena kysymykseen, 2) myöntävänä, vahvistavana jatkona toisen lausumaan toteamukseen, 3) myönteisenä vahvistuspartikkelina myöntävissä vastauksissa, toteamuksissa, väitteissä, vakuutuksissa (*'kyllä'* affirmans, esimerkkinä mm. Alkion sitaatti »Kyllä tekevällä aina työtä on»).

Suomalaisten ja virolaisten kyllä-sanalaskujen edelle tuntuu todella

useimmiten kuuluvan lausumaton varoitus edelliselle puhujalle: pidä varasi, älä vähäksy, älä ole huolissasi (tai huoleton), älä väitä vastaan, odotahan vain, kyllä ... Kyllä-ingressin tilalla voisi olla: ota huomioon että / asiahan on niin että / myönnä pois että ... Tai ironisesti: älä luulekaan, että toisen housuilla ...

Ymmärtääkseni Eeva Lindén tarkoittaa tätä todetessaan Virittäjässä 1963: »Modaalinen adverbi lauseen määritteenä on hallitsevassa asemassa; jos se korvattaisiin erityisellä lauseella, olisi muu ajatus ilmaistava sivulauseella.» Auli Hakulisen (1976: 131–132) mukaan modaalinen adverbi 'kyllä' lausemääritteenä toimii ylempään lauseen predikaattina, jolloin sitä seuraava konstituentti ei painotu, vaikka sanajärjestys on kyllä-adverbin jäljessä kääntynyt verbiloppuiseksi.

Sananlaskujen kyllä-semantiikkaan on löydettävissä yllättävää lisävaloa Lapin sananlaskuista.

J. Qvigstad'n klassisessa kokoelmassa »Lappische Sprichwörter und Rätsel»¹ (1922) huomio kiintyy sanalla *gal*, *gale*, *galle* alkaviin sananlaskutyyppeihin 171–212. Kun myös tyyppien 4, 29, 31, 35, 38, 64, 122, 168, 215, 232, 267, 403, 485, 605, 606, 623, 641, 644, 649 ja 684 yhteydessä esitellään *gal*-alkuisia toisintoja, kohooa *gal*-sananlaskuja sisältävien tyyppien lukumäärä 62:een eli 8,2 prosenttiin Qvigstad'n 760:sta sananlaskutyypistä.

Sanakirjojen mukaan lapin *gal* on vahvistava, korostava, toisinaan konessiivinen adverbi, ims. kielten 'kyllä'-pesyeen äännelaillinen vastine.

On helppo todeta, että hyvin monilla lapinkielisistä *gal* -sananlaskuista on suomalaiset vastineet. Lähimmät niistä ovat merkille pantavan usein kaukana Pohjois-Suomesta. Esimerkiksi *Gal máhta veaga čohkke* (Qvigstad 174) ja Somerniemeltä 1910 kirjattu »Kyl ruaka väen kokkoo» vastaavat tarkoin toisiaan.

Yksi kyllä-formulan muunnelmia on *kyllä S X:nsä V*. Lapissakin vakka löytää kantensa: *Gal cohki lohkis gávdná* (Qvigstad 1922: 207), varis vertaisensa: *Gal garjá máhkis gávdná* (189), verkko kalansa: *Gal fierbmi guolis gávdná* (186). Mutta työn ja tekijän lähisuhdetta korostaessaan lappalainen lisää sanan (*j)ieš* = 'itse', joka virossa ja suomessa jää yleensä piiloon: *Gal dahkki ieš barggus diehtá* = Kyllä tekijä itse työnsä tietää (177). Piilevänä sama varoitus sivullisille kätkeytyy sananlaskuun *Gal beana háviidis njoallu* (267), jonka karjalainen ilmaisee »Itse koira hoavah nuolou» (PS 424) ja virolainen »Kuer lakub ise oma haavad» (EV 4145). »Kyllä vakka kantensa valitsee» voi sisältää vastaavan itse-vihjeen ja sivullisten torjunnan, kun taas

¹ Helvi Nuorgam-Poutasuo on ystävällisesti tarkistanut lapinkielisten sitaattien ortografian.

lapin »Kyllä vertainen vertaisensa löytää» (212) edustanee – samoin kuin edellä »varis vertaisensa» – vain samanlaista neutraalia tai lievästi ironista yhteenkuuluvuuden korostusta kuin »Kyllä koira koiran tuntee».

Toinen yleinen kuviovariantti on *Kyllä S-kin (X)V*. Suomalaista »Kyl pienikii kivi kuorman kaataa» (Askola 1912) vastaa lapin *Gal uhca geadggášge liššá nuorrá* (209) = Kyllä pienikin kivi viikatteen tylsyttää. Myös skandiinaaviseen »Litt sky kann skyla baade sol og maane» lapintaja on soveltanut suomalaisperäistä formulaa: *Gal uhca balvvašge nagada beaivváža čiehkát* (208, vrt. s. 217). Suomalaista »Kyllä kanakin lentää, kun hännästä heittää» muistuttaa rakenteeltaan lapin *Gal spiidni ruohtá go divga lea čeahpáhis* (206) = Kyllä sikakin juoksee, kun saa kulkusen kaulaansa. Yksi levinneimmistä Lapin sananlaskuista varoittaa: *Gal jávoheapmi bagada* (195–196) – Kyllä vaitelias kurittaa (tai: opettaa, käskee, muistaa). Suomessa tämän kuviovariantin soveltaminen rohkaiseviin tai ironisiin sananlaskuihin rajoittuu yleensä Länsi-Suomeen: »Kyl räkänokast mies tule ...» »Kyllä kantokin kaunis on ...» (PS 380, 71). Säeparissa »Kyllä tervekin kuolee, sairaskin paranee» (VKS 55) tiivistyy tämän konformisen sananlaskusikermän sekä varoittava että rohkaiseva viesti: odottamaton voi toteutua.

Kolmatta kyllä-sanalaskujen alaryhmää sopivat edustamaan lapin *Gal áigi oahpat* (4), *Gal áigi dávvira gávppaha* (171), *Gal áigi dávviris máksá* (172), *Gal áigi mávssu čájeha* (173) = Kyllä aika opettaa / tavaran kaupitsee / maksaa / tuo palkan. Vastaavanlaisia *Kyllä S (aina, lopulta) V* -rakenteisia sananlaskuja lappalaisilla on maailmasta, tuulesta, tulesta, kuninkaasta, rahasta, rikkaasta, ruoasta, nälästä, tyhjästä. *Gal dáža, diehttelas ahte dat lea dáža* (122) = Kyllä norjalainen on tietysti norjalainen, pelkistää leimausteesin yhtä karusti kuin suomen »Ryssä on ryssä vaikka ...» Arviointi voi kohdistua myös substantiivisesti käytettyyn adjektiiviin: »Kyllä puhdas itsensä pesee», »Kyllä vaka vanna tohtii» (VKS 295). Useimmat suomalaisista esimerkkisananlaskuista kuuluvat 3. alaryhmään. *Gal nealgi oahpat bargat* (201a) = Kyllä nälkä opettaa työntekoon saattaa olla virolais-suomalais-lappalaisen innovaatioaallon varhaisinta kerrostumaa.

Neljännessä alaryhmässä kyllä-sanaan liittyy merkitys: paljon, riittämiin. Yksinkertainen *Kyllä X:n yhteydessä paljon S:ää on* -rakenne on suosituimpi Suomessa kuin Lapissa: »Kyllä kukolla virsiä on», »Kyllä vanhalla vikoja on», »Kyllä makaavalla unta on», »Kyllä laiskalla pyhiä on», »Kyllä on yötä Uolevista», »Kyllä on aamuja idässä, ehtoita luotehessa», »Kyllä kitua kestää» jne. (Lönnrot 1842: 3150–3234). Lapin *Galhan gonagasas golli bistá* = Kyllä kuninkaalla kultaa riittää (190) ja *Gal jápmima manñil leat garjját* = Kyllä kuoltua (haaskalla ?) on korppeja (193) ovat lauseopillisesti samaa kaavaa, mutta kyseessä ei niinkään liene kullan ja korppien paljouden ko-

rostaminen kuin kuninkaan ja kuoleman luonnehdinta, siis 3. alaryhmän tematiikka. Sen sijaan *Galle gáttis viisát go ábis vahat šaddá* (187) on suomalaisen esimerkkisananlaskun n:o 5 täsmällinen käännös, josta on abstrahoitu *Gal maññil leat ollu viisát* (198) = Kyllä jälkeempäin on paljon viisaita. Ne samoin kuin esimerkkisananlasku n:o 10 ja esimerkiksi »Kyllä pääs pestyksi tulee, kuin et itse saunassa ole» (VKS 147) ovat nähdäkseni 4. alaryhmän ironisia kehitelmiä.

Levikin nojalla arvelen 4. alaryhmää muita nuoremmaksi, vaikka *kyllä*-sanana etymologian kannalta voisi kuvitella kehityksen lähteneen liikkeelle juuri paljouden ja riittävyuden korostamistarpeesta.

Kyllä-formula on erityisen kiintoisa Lapin sananlaskuston kehityshistorian kannalta. Sen perusteella, että itäisimmiltä lappalaisilta varsinaiset sananlaskut neuvostotutkijoilta saatujen tietojen mukaan puuttuvat ja läntisten lappalaisten perinne osoittautuu valtaosalta suomalaisilta tai skandinaaveilta lainatuksi, otaksutaan Muinais-Lapin kuuluneen laajaan arktiseen vyöhykkeeseen, jolta sananlaskut ovat puuttuneet. Gal-alkuisten sananlaskujen epätavallinen runsaus ja liittyminen pikemmin Suomen rintamaiden kuin pohjoisen periferian sananlaskustoon oikeuttanee päätelmän, että lappalaisen sananlaskutradition varhaisin tai keskeisin syntyseutu on sijainnut siellä, missä kahden puolen Suomenlahtea asuvat myöhäiskantasuomalaiset sekä Päijänteen ja Selkämeren välillä liikkuvat kantalappalaiset joutuivat tekemisiin toistensa kanssa (Terho Itkonen 1984: 360).

Lappalaisten luova kekseliäisyys ja itsenäinen soveltamiskyky näkyy monin tavoin heidän gall-sananlaskustossaan. Niinpä sananlaskua *Gal dat báddi gearddi dievvá* (38) = Kyllä kantohihna kerran täyttyy, ts. katkeaa, Qvigstad vertaa eurooppalaiseen sananlaskuun »Ruukku käy niin kauan kaivolla, kunnes se särkyy». Ovatpa lappalaiset kehitelleet muualta puuttuvan gal-alkuisten puheenparsien kategorian, esimerkiksi *Gal don veaját njá-laid guossái mannat* (184) = Kyllä joudut ketun vieraaksi (s.o. eksyt ja jäät yöksi taivasalle), *Gal rieban suvlli buktá* (31) = Kyllä kettu tuo illalla lihaa (sanotaan ruokahaluttomille lapsille).

Kalevalamittaisuus on kyllä-alkuisissa sananlaskuissa suhteellisen niukkaa. Ilmiön syytä on aihetta pohtia toisissa puitteissa.

Toinen avoimeksi jäävä ongelma on kyllä-sananlaskujen sanajärjestys. Yleissääntönä näyttää olevan, että subjektilla alkava sananlasku sallii yleisen SVO-sanajärjestyksen: »Koer mõistab peergu», »Työ neuvoo tekijäänsä». Sen sijaan kyllä-alku aiheuttaa yleensä siirtymisen harvinaiseen SOV-sanajärjestykseen: »Küll koer peeru mõistab», »Kyllä työ tekijäänsä neuvoo» (EV 4147). Virossa partikkelit 'ega', 'eks' ja 'küllap' aiheuttavat jopa säännönmukaisesti verbin siirtymisen loppuun (Valgma–Remmel 1968: 259).

Suomessa normi ei ole niin jyrkkä, ettei tilannekohtaisesti voisi varioida: Neuvoohan se työ tekijätään, Tekijäähän työ neuvo, Työ kyllä neuvoo tekijänsä, jne. Kuitenkin kyllä-alku ynnä normaalipuheessa outo SOV-sanajärjestys korreloivat arkistojen korttipinoissa siinä määrin säännöllisesti, että niistä on houkutus puhua tietyn virolais-suomalaisen sananlaskuformulan vakiintuneina vaikkei pakollisina tuntomerkkeinä.

»Sananlaskuperinteen historia on suuressa määrin muotiin tulevien ja väistyvien sananlaskuformulain historiaa», väitin Omassa maassa (XI 170) vuonna 1962. Oppisana 'formula' selitettiin monistetussa »Kansanrunoustieteen terminologiassa» vasta 1964: »Formula, pienimuotoisen folkloren (sananparsien, arvoitusten, hokemaisten, kaskujen) pohjakaava, yleismuotti, johon voidaan mallin mukaan valaa uusia konformisia (samanrakenteisia) sananparsia, arvoituksia jne.» Ensimmäinen laaja formula-analyysi kuitenkin sisältyy jo Iris Järviö-Niemisen väitöskirjaan (1959). Nuoret tutkijat Pentti Leino, Annikki Kaivola-Bregenhøj ja Anna-Leena Kuusi (Siikala) sovelsivat näkökulmaa uusiin aineistoihin. Itse tähdensin 1967 »oivallusta, ettei lauseopillisten rakenteiden näennäinen etäisyys estä niiden käyttöä toistensa funktionaaleina vaihtoehtoina ja ettei muodollinen läheisyys, eikä edes identtisyys takaa niiden funktionaalialia yhteenkuuluvuutta», ja luonnehdin formula-analyysia »niiden pakollisten tai valinnanvaraisten sääntöjen selvileotoksi, joiden puitteissa esimerkiksi suomen kielen puhujalla on tietty luova vapaus» (s. 87–88).

»Siitä, millä tavoin eri sanajärjestysvaihtoehdot sallivat tai edellyttävät tietynasemaisen konstituentin fokusoimista, puuttuu tarkempi selvitys», kirjoittavat Auli Hakulinen ja Fred Karlsson (s. 311). Ehkä juuri sanajärjestys-säännöissä on formula-analyysinkin hankalin työmaa.

Virolais-suomalais-lappalaisen *Kyllä SXV* -formulan analyysi lienee osoittanut, miten herkkien ja labiilien sääntöjen varassa sananlaskuston analogiamallit todella toimivat. Kyllä-alkuisuus ja verbiloppuisuus ovat tutkitun konformisen pesyeen keskeisiä mutteivät ehdottomia kriteerejä; objekti tai adverbialaali (X) voi näkyä tai olla mukana vain piilevänä: »Küll aeg asjad arutab» (EV 69) tai »Küll aeg arutab» (EV 121); ydinlause riittää sillä: »Kyl mailma laahaa», mutta voi saada keventävän jatkeen: »laahasi se ennen sepän kanankin» (SL 6040). Formulakriteerien ja poikkeamien yhteisvaikutus ratkaisee, onko tietty teksti luettavissa – ahtaasti tai väljästi tulkiten – konformisen pesyeen piiriin. Varsin usein sananlasku osoittautuu kahden yleisen formulan risteytymäksi, tavallaan kummankin alatyypiksi, ja kun jokin risteytymä yleistyy ja alkaa saada analogisia seuralaisia, aletaan puhua uudesta formulasta.

Tavallista vakuuttavammin kyllä-küll-gal-formulapesye valaisee sananlas-

kujen sepittämisen ja lainaamisen kielisidonnaisuutta. Viro ja suomi, suomi ja lappi ovat formulain lainautumisvaiheessa olleet riittävän lähellä toisiaan, kun taas suomen ja karjalan kynnyks on melko tehokkaasti torjunut kyllä-formulain invaasion. Germaanisten kielten alueelta en tunne ainoatakaan konformista vastinetta.

Miten siis selittyy sananlaskutyyppeiden »Kyllä työ tekijäänsä neuvoo» ja »Työ tekijäänsä kiittää» outo vastakkaisuus? Riittääkö pintarakenteeltaan lähes identtisten teesien erilaisen muotoilun syyksi, että edellinen sananlasku ehkä useimmiten tokaistaan vastauksena osaamattomuutensa valittajalle tai neuvon kysyjälle, kun taas jälkimmäinen on spontaani kiitos ja puheen avaus?

Kuullakseni edellisessä sananlaskussa painottuu tasasuhtaisesti koko väittäjä, kun taas jälkimmäinen painottaa nimenomaan subjektia (vrt. Leino 1982: 131–136). Juuri painotussuhteista on sananlaskuformulain valintatilanteissa kyse.

LÄHTEET

- EV = Eesti vanasõnad. I–III. — Monumenta Estoniae antiquae, III. Toim. A. Krikmann ja I. Sarv. Tallinn 1980–1985.
- HAKAMIES, PEKKA 1986: Venäläisten sananparsien vaikutus karjalaiseen ja suomalaiseen sananparsistoon. Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 1976: Reports on text linguistics: suomen kielen generatiivista lauseoppia 2. Turku.
- HAKULINEN, AULI — KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä.
- ITKONEN, TERHO 1984: Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret. — Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H. 131. Helsinki.
- JÄRVIÖ-NIEMINEN, IRIS 1959: Suomalaiset sanomukset. Helsinki.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1978: Models of Expression in the Finnish Riddle Genre, Syntactic, Stylistic, Semantic and Structural Investigations. Helsinki.
- KS = Karjalaisia sananpolvia, toim. Liisa Miettinen ja Pentti Leino. Forssa 1971.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: Johdatusta suomen kielen fraseologiaan. Suomi 115:4. Forssa.
- KUUSI, MATTI 1963: Sananparsiston rakenneanalyysin terminologiaa. — Vir. 67 s. 339–348.
- 1967: Johdatusta sananlaskuston formula-analyysiin. — Kalevalaseuran vuosikirja 47 s. 71–88.
- LEINO, PENTTI 1965: Havaintoja suomen ja karjala-aunuksen IV infinitiivistä. — Kalevalaseuran vuosikirja 45 s. 241–264.
- 1969: Pienfolklören dialogimuotteja. — Kalevalaseuran vuosikirja 49 s. 124–170.
- 1982: Suomen kielen lohkolause. Suomi 124:2. Vaasa.
- LINDÉN, EEVA 1963: Hypotaktisen sanajärjestyksen merkityksestä lounaismurteissa. — Vir. 59 s. 252–266.

MATTI KUUSI

LÖNNROT, ELIAS 1842: Suomen kansan sanalaskuja. Helsinki.

PS = Proverbia septentrionalia. 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels. Toim. Matti Kuusi et alii. — FFC 236. Helsinki 1985.

QVIGSTAD, J. 1922: Lappische Sprichwörter und Rätsel. — Kristiania Etnografiske Museums skrifter 1:3. Kristiania.

SL = Sananlaskut. Toim. Kari Laukkanen ja Pekka Hakamies. Vaasa 1978.

TUNKELO, E. A. 1945: Myöntävästä vastauksesta. — Vir. 49 s. 611–619.

VALGMA, J. — REMMEL, N. 1968: Eesti keele grammatika. Tallinn.

VKS = Vanhan kansan sananlaskuviisuus. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1828. Toim. Matti Kuusi. Porvoo 1953.

Proverbs beginning with *kyllä*, *küll*, *gal*

MATTI KUUSI

The author continues the Finnish paremiological discussion on formula analysis in small-scale folklore. »Formula» is a structuralist term, used in Finnish folklore studies to denote a basic schema, general pattern or analogy model, upon which there have arisen a large number of proverbs, riddles etc. of the same form. Cf. the author's article »Ein Vorschlag für die Terminologie der parömiologischen Structuranalyse» (in the journal *Proverbium* 1966, 5, 97–104, Helsinki).

There are many Finnish, Estonian and Lappish proverbs beginning with the modal adverb Fin. *kyllä*, Est. *küll*, Lap. *gal*; this is a strengthening or emphatic particle belonging to the verb in a sentence (though the verb may be understood), sometimes in a concessive sense: 'certainly, well enough, indeed, then' (Konrad Nielsen, *Lapisk ordbok* II, 25). As distinct from the normal word order, in proverbs beginning with this particle the verb mostly occurs at the end.

Statistical analysis shows that the use of this formula is frequent in West Finnish dialects, decreases towards the east, and is virtually non-existent in the Kare-

lian language area. Similarly, in Estonia the *küll* opening is more common in the north than in the south. Among the Lappish proverbs published by J. Qvigstad in 1922, over 8 % use the formula. The author assumes that the Lapps, where genuine proverbs have not been recorded among the eastern tribes, took over this proverb pattern from their late Proto-Finnish neighbours who had lived along the northern shore of the Gulf of Finland.

This isomorphic group of proverbs contains several recurring semantic variants. »*Kyllä* subject» can mean 'Indeed the subject itself', or 'Indeed also the subject', or 'Indeed the subject always/ultimately', or 'Indeed, as regards X, there is much/sufficiently ...' In some proverbs containing subject, object and predicate the *kyllä* formula occurs almost without exception, but in others it is rare and in still others it is never found; the reasons for this variation are complex, having to do with the word-order rules of the Baltic-Finnic languages and with the varying stress (focus) given to different constituents of the proverb.